

устрою, тоді як дійсність показала, що цей результат рідко досяжний. Проте фіаско ілюзій транзитологічної телеології аж ніяк не означає руйнування самої предметної галузі порівняльних досліджень сучасних конституційних трансформацій [5, с. 64].

У контексті цієї категорії «конституційний транзит» варто розглядати як стан переходу конституціоналізму Української держави з одного стану до іншого. Зазначимо, що такий стан переходу, його

проходження не є однолінійним процесом, а може носити багатовекторний характер розвитку. Тобто конституційний транзит може охоплювати всі типи перехідних станів конституціоналізму з точки зору суттєвої зміни їх характеру: не тільки від авторитаризму до демократії, але, навпаки, відповідно до національних соціокультурних і політичних особливостей, цінностей, звісно, з врахуванням передових наукових світових досягнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми конституційного транзиту в Україні / [С.О. Янішевський, О.А. Фісун та ін.] ; за ред. В.М. Яблонського, С.О. Янішевського. – К. : НІСД, 2011. – 52 с.
2. Писаренко С. Ми пишемо конституцію навіки / С. Писаренко // Віче. – 2010. – № 3. – С. 23–25.
3. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : [підручник] / В.М. Шаповал. – К. : АртЕк, Вища школа, 1997. – 611 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Спеціальний випуск № 77. – Ст. 2597.
5. Мельвиль А.Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А.Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
6. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Перегляд основного закону (теоретичні аспекти) / Ю.М. Бисага, Д.М. Белов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Вип. 8. – Ужгород : Ліра – 2007 – С. 69–74.
7. Белов Д.М. Конституційний транзит в Україні / Д.М. Белов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Вип. 20. – Ч. 1. – Т. 1. – 2012 – С. 133–135.

УДК 342.72/73(477)

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЦЕРКВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

TO THE QUESTION OF THE RELATION OF THE CHURCH AND CIVIL SOCIETY

Лотюк О.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджується роль церкви в розвитку громадянського суспільства в Україні та інших зарубіжних країнах. Аналізуються здобутки українських та зарубіжних учених у дослідженні церкви як інституту громадянського суспільства. Робиться висновок про спільність історичного розвитку взаємовідносин церкви та громадянського суспільства в Україні й Польщі.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, релігія, церква, релігійні організації.

В статье исследуется роль церкви в развитии гражданского общества в Украине и других странах. Анализируются достижения украинских и зарубежных ученых в исследовании церкви как института гражданского общества. Делается вывод об общности исторического развития взаимоотношений церкви и гражданского общества в Украине и Польше.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, религия, церковь, религиозные организации.

The paper investigates the role of the church in the development of civil society in Ukraine and other countries. Analyzed the achievements of Ukrainian and foreign scientists in the study of the church as an institution of civil society. The conclusion about the commonality of the historical development of the relationship of the Church and civil society in Ukraine and Poland.

Key words: civil society, state, religion, church, faith-based organizations.

Постановка проблеми. Духовне життя сучасного українського суспільства (духовний компонент громадянського суспільства) істотно відрізняється від радянських часів ідеологічним різноманіттям, відсутністю державної чи обов'язкової ідеології, свободою совісті та віросповідання, свободою думки та слова, правом кожного на освіту, обов'язковістю основної загальної освіти, свободою літературної,

художньої, наукового, технічного та інших видів творчості, правовим захистом власності, правом кожного на користування установами культури та на доступ до культурних цінностей.

Проблеми громадянського суспільства у своїх публікаціях досліджували вчені-правознавці України: С.В. Бобровнік, О.Л. Богініч, Є.В. Бурлай, В.В. Голоченко, П.Б. Євграфов, В.К. Забігайло, А.П. За-

єць, Т.І. Ковальчук, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.В. Медведчук, Є.О. Назаренко, М.М. Оніщенко, В.Ф. Опришко, Л.М. Павловська, П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, О.Ф. Скакун, В.Г. Сокуренок, О.В. Скрипнюк, М.В. Цвік, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та деякі інші.

Питанню співвідношення громадянського суспільства та церкви свого часу приділяли увагу Е. Берк, І.М. Луцький, І.В. Коваль, М.Ф. Рибачук, Л.Ю. Грудцина.

Метою статті є характеристика церкви як одного з інститутів громадянського суспільства, аналіз здобутків українських та зарубіжних учених у дослідженні такого інституту.

Виклад основного матеріалу. Значну роль у цьому процесі відіграло ухвалення в 1996 році Конституції України, згідно зі ст. 35 якої кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу та ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква та релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ «Про свободу совісті та релігійні організації» (далі – Закон) кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати та змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати й вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Згідно із ч. 7 ст. 5 Закону релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі в діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися в діяльність інших релігійних організацій, у будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невірних і віруючих інших віросповідань.

Крім того, згідно із ч. 2 ст. 5 Закону церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Церква включена до певної системи соціальних інститутів і виконує важливі соціальні функції. Релігійний інститут зазвичай проголошує цілі, які

мають насамперед внутрішньо релігійний сенс, регулюючи ставлення людей до «святого», що у свою чергу впливає на поведінку людей, санкціонує певні погляди, діяльність, відносини та інститути. Релігія об'єднує значні групи людей на рівні базових цінностей. Кожна релігія зберігає в незмінності й передає з покоління в покоління те, що розуміється нею як істина. Ця істина утворює в нерелігійній сфері основні культурні цінності. Також віруючих, які належать до однієї конфесії, об'єднує спільна практика. Одна із соціальних функцій церкви – підтримка психологічної та соціальної солідарності прихильників цієї релігії [2, с. 3].

Серед духовно-моральної сфери суспільних відносин у громадянському суспільстві важливу роль відіграє такий соціальний інститут, як церква. Церква, релігія формують систему людських норм і цінностей, регулюють соціальну поведінку людини, її ставлення до суспільства, сім'ї, інших людей. Церква часто є хранителем національних традицій, самобутності народу, основ моралі, моральності, культури.

Формування громадянського суспільства найбільш успішно здійснюється в умовах світської держави, у якій жодна релігія не проголошується як офіційна або обов'язкова. Відділення церкви від держави повинно передбачати нейтралітет держави в питаннях віри, невтручання органів державної влади у внутрішньоцерковні справи і, відповідно, невтручання церкви в справи держави. Свобода релігії як елемент свободи совісті передбачає право людини обирати та сповідувати будь-яку релігію. Можливе формування громадянського суспільства і в клерикальній державі (наприклад, Великобританія), проте ні за яких умов громадянське суспільство не може виникнути в теократичній державі [3, с. 74].

Досліджуючи співвідношення церкви та громадянського суспільства на прикладі православної церкви Греції, Е. Венізелос називає церкву інститутом громадянського суспільства, посилаючись на розуміння Церкви «як суспільства, тобто як відносин між особами в еклезіологічному розумінні» [4, с. 30].

Польські науковці, досліджуючи роль церкви в розбудові громадянського суспільства, звертають увагу на її історичну долю. Зокрема, польський дослідник Д. Леншен, який детально вивчив роль церкви в розбудові польського громадянського суспільства, зазначає, що церква як духовна складова нації та прихильник польського суспільства не розвивалася в часи анексії та іноземного панування, німецької та російської окупації (з 1939 року), комуністичної диктатури (1945–1989 роки). Таке пригноблене становище церкви докорінно змінилося в часи мирної революції 1989 року, коли церква більше не була пригнобленою, але потребувала визначення нової ролі у вільному суспільстві [5, с. 424].

За словами Д. Леншена, існувала проблема готовності до толерантного діалогу між урядом та представниками релігійних організацій, а також спотвореного зображення церкви представниками політичного лівого табору та посткомуністів. Останнім часом церква, здається, перемогла «дитячі хвороби»

і стала «одним із найсильніших промоутерів та стабілізаторів польського громадянського суспільства» [5, с. 424].

Певну схожість у розвитку відносин між церквою та громадянським суспільством можна простежити в Польщі та Україні. Так само, як у Польщі, в Україні церква не розвивалася як духовна складова нації та прихильник громадянського суспільства в часи анексії та іноземного панування. Ситуація в Україні загрожується тим, що до сьогодні частина Української Православної Церкви знаходиться в підпорядкуванні Московського Патріархату.

Польський філософ і політик Я. Говін зазначає: «Всупереч часто озвученим думкам про фундаменталістський потенціал польської традиційної релігії <...> ми виявили, що більша релігійність сприяє громадянській прихильності і підтримці демократії. Католицизм у Польщі останні десятиліття є не ворогом, а союзником громадянського суспільства [6, с. 15].

Церква в Польщі має величезний потенціал для того, щоб здійснювати активний та конструктивний вплив на процеси суспільного розвитку. Такий вплив на розвиток громадянського суспільства в Польщі буде в недалекому майбутньому набагато сильнішим, ніж у Німеччині [7, с. 425].

Для окреслення ролі церкви в розвитку громадянського суспільства важливим є і правильне розуміння поняття «громадянське суспільство». У зарубіжній літературі часто вживають термін «громадянське суспільство» як синонім неурядових організацій. Так, дослідник з Об'єднаної Республіки Танзанії, підкреслюючи таку специфіку, справедливо зазначає, що навіть Світовий банк і МВФ завжди наполягають, що вони консультують уряд, громадянське суспільство та релігійні громади [8]. Проте громадянське суспільство є більш широким поняттям, ніж неурядові організації. Громадянське суспільство – це нація, а релігійні громади є частиною нації та народу. Держава є інституціоналізаційним утворенням для управління країною. Ці заклади є наслідком філософських і релігійних поглядів та етики суспільства. Вони відображають культурні цінності нації, загальний рівень освіти та формування та використання ресурсів. Тому громадянське суспільство, релігійні громади та держава не різні групи, вони те ж саме суспільство в його різних аспектах.

Поняття відповідального громадянського суспільства, у якому дотримуються конституційні права та свободи людини й громадянина, вимагає від церкви, суспільства й держави створення відповідних структур і певного діалогу, у процесі якого церква повинна пропонувати те, що люди вважають корисним для благополуччя свого існування. Тільки в такому випадку невірний чи іновірець побачить, що за намірами, ідеями та цілями церкви ховається те, що є важливим також для нього. У цьому діалозі церква, суспільство й держава зустрічаються на одному рівні.

Сьогодні церква стає активним учасником громадянського суспільства, де важлива ініціатива громадян, а не держави. Церковні парафії та громади, недільні школи та гімназії, братства й всілякі

об'єднання при храмах – усе це може й повинно вливатися в громадянське суспільство. За всю історію розвитку Росії в ній існували (меншою або більшою мірою) тільки зачатки громадянського суспільства, повноцінного ж інституту громадянського суспільства в Росії не було, він починає формуватися тільки сьогодні, коли громадяни Росії починають вчитися жити в громадянському суспільстві [3, с. 174].

Релігійні громади являють собою сегменти громадянського суспільства з конкретними релігійними поглядами та переконаннями. Індивідуальна поведінка членів релігійної громади відображає співтовариство в цілому. Колектив повинен взяти на себе відповідальність за ту роль, яку він відіграє в суспільстві, незалежно від того позитивна ця роль чи негативна. Релігійна громада не може уникнути або заперечувати цю відповідальність.

Соціальні цінності народу визначаються на основі бачення суспільства та його етичних цінностей. Таке бачення – це не ідеологія, а вираження реальних пріоритетів. Соціальні цінності спрямовують поведінку людей і впливають на їхні дії.

Що церква повинна зробити, щоб вплинути на формування соціальних цінностей для громадянського суспільства? Яка роль церкви в суспільстві?

Більшість дослідників, як правило, погоджуються, що формування соціальних цінностей є обов'язком сім'ї та релігійної громади, особливо церковних лідерів та вчителів. Релігійні лідери повинні використовувати свої професійні можливості для навчання своїх послідовників та розвитку їх соціальних цінностей. Церква повинна стати місцем, де деформуються соціальні цінності та підвищується відчуття соціальних обов'язків. Священнослужителі повинні вимагати дотримання етичних норм. Учителі в школах та навчальних закладах інших рівнів повинні брати участь у формуванні соціальних цінностей та виступати проти асоціальної поведінки.

При цьому Д. Леншен приходиться до висновку, що без співпраці церкви не можливо побудувати громадянське суспільство та досягти консолідації демократичної системи та вільної ринкової економіки. Важливо, щоб церква виконувала не тільки функції критика неміцності демократії та громадянського суспільства, але й сприяла їх побудові. Переслідуючи цю мету, церква повинна сприяти усуненню існуючих розбіжностей між релігійною громадою, громадянським суспільством та державою, прагнути встановити відносини діалогу між ними [5, с. 450].

Отже, релігійна спільнота повинна заохочувати до вдосконалення соціальних цінностей і забезпечити можливості для такого у своїх власних лавах.

Крім того, в зарубіжній літературі наголошується на неможливості розуміння церкви лише у якості «постачальника послуг», церква розглядається як агент соціальної справедливості у взаємовідносинах між державою, політичними організаціями і громадянським суспільством [9, с. 195-197].

Висновки. Таким чином, досвід церкви є досить корисним для розвитку громадянського суспільства. Мова йде про релігійне наповнення, рух, а не

про установу. Як правильно підкреслюють зарубіжні дослідники, «новий спосіб бути релігійним – це надавати пріоритет не ритуалам та таїнствам, а соціальним цінностям співжиття в суспільстві» [10, с. 8]. По-перше, церква (релігійна) громада, так зване «church community» є частиною (інститутом) громадянського суспільства, хоча й має певну релігійну ідентичність. По-друге, церква повинна бути відкрита для співпраці в плюралістичному громадянському суспільстві, готовою до толерантного конструктивного діалогу. Певну схожість у розвитку відносин між церквою та громадянським суспільством можна простежити в Польщі та Україні. Так само, як у Польщі, в Україні церква не розвивалася

як духовна складова нації та прихильник громадянського суспільства в часи анексії та іноземного панування. Ситуація в Україні загострюється тим, що до сьогодні частина Української Православної Церкви знаходиться в підпорядкуванні Московського Патріархату. Крім того, історично певні території України знаходилися під пануванням різних держав із відмінними релігійними течіями, що зумовило появу в сучасній Україні двох основних церков (православ'я та католицизм) та багатьох інших, менш впливових. Тому для України особливо важливим є формування громадянського суспільства в умовах світської держави, у якій жодна релігія не проголошується як офіційна або обов'язкова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ситников А.В. Влияние православия на институты власти и гражданского общества в современной России : автореф. дис. ... докт. философ. наук / А.В. Ситников. – М., 2012. – 42 с.
3. Грудцына Л.Ю. Адвокатура, нотариат и другие институты гражданского общества в России / Л.Ю. Грудцына ; под ред. Н.А. Михалевой. – М. : Деловой двор, 2008. – 352 с.
4. Вензелос Е. Отношения государства и церкви: взгляд через призму Конституции / Е. Вензелос. – М. : Новое издательство, 2008. – 172 с.
5. Lenschen D. Kirche und Zivilgesellschaft in Polen / D. Lenschen // Katholische Kirche und Zivilgesellschaft in Osteuropa. Postkommunistische Transformationsprozesse in Polen, Tschechien, der Slowakei und Litauen / M. Spieker (wyd.). – Paderborn, 2003. – S. 367–450.
6. Raabe S. Transformacja i społeczeństwo obywatelskie w Polsce. Kościół jako sojusznik społeczeństwa obywatelskiego / S. Raabe // Raporty Fundacji Konrada Adenauera. – № 9. – 2008. – S. 3–12.
7. Ziemer K. Kirche / K. Ziemer // Deutsche und Polen / wyd. A. Lawaty, H. Orłowski. – Monachium, 2003. – S. 418–425.
8. Hon. Justice January Msoffe. The Church and Civil Society in the Role of Building Social Conscience for Democratic Participation // http://www.afcast.org.zw/index.php?option=com_content&view=article&id=303
9. Leppert S. Church and Civil Society: A Theology of Engagement / Sue Leppert, Francis Sullivan. – ATF Press, 2004. – 201 p.
10. Amaladoss M. S. J. The Church's Engagement in Civil Society: A New Way of Being Christians in India Today / M. Amaladoss // Vidyajyoti Journal of Theological Reflection, Vol. 72/8, August 2008. – P. 1–9.